

Bronicki, Andrzej

Cmentarz nowożytny w Niedziałowicach, pow. chełmski, stanowisko 1

Archeologia Polski Środkowowschodniej 8, 127-137

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANDRZEJ BRONICKI

CMENTARZ NOWOŻYTNY W NIEDZIAŁOWICACH, POW. CHEŁMSKI, STANOWISKO 1

Cmentarz¹ nosi lokalną nazwę „Mogiłki” i był uważany za miejsce pochówku powstańców, prawdopodobnie styczniowych (S. Skibiński 1964, poz. 702; M. Supryn, A. Hunicz 1970, hasło: Niedziałowice; E. Mitrus, B. Okupny 1984, hasło: Niedziałowice Pierwsze) lub łączono go ze średniowieczem (J. Gurba 1968, s. 50, 56; ryc. 6; J. Gąsowski, A. Kempisty 1973, s. 54, mapa 19)².

Prace wykopaliskowe przeprowadzono od 1 sierpnia do 7 września 2005 r. celem rozpoznania charakteru i funkcji stanowiska oraz określenia jego chronologii, a także zasięgu cmentarza od strony wschodniej i północnej. Celem nadrzędnym była weryfikacja opinii o możliwości pochowania w tym miejscu Powstańców Styczniowych.

OPIS OBIEKTU

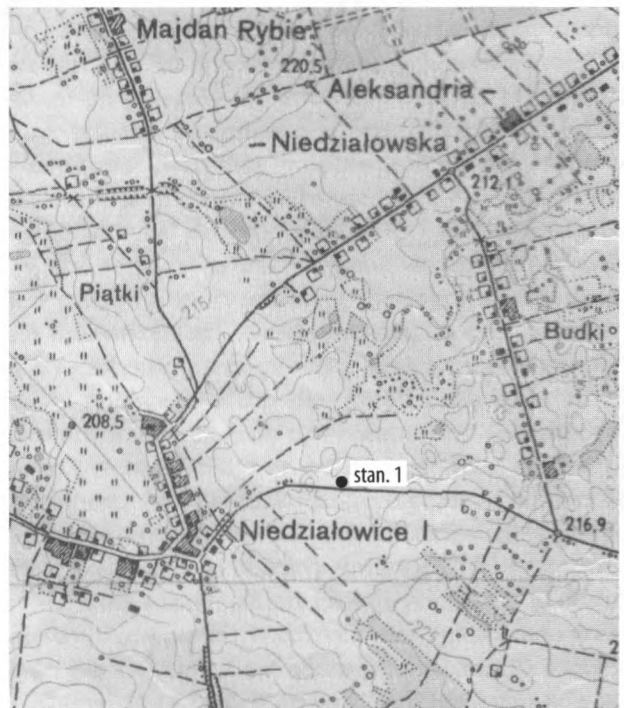
Stanowisko znajduje się na obszarze Wyżyny Lubelskiej, w obrębie Pagórów Chełmskich, po północnej stronie drogi z Niedziałowic do Depułtycz Nowych, w odległości ok. 250 m na wschód od zabudowań wsi Niedziałowice³ (ryc. 1)

Cmentarz znajduje się na sporym pagórku (ryc. 2), mierzącym ok. 50 m średnicy i do 2 m wysokości. Uważany za sztuczną budowlę ziemną bywał kwalifikowany jako kurhan (E. Mitrus, B. Okupny 1984). Jego część wschodnią porasta roślinność trawiasta, zaś zachodnią i fragment północnej – krzewy oraz drzewa. Przed rokiem 1984, podczas budowy drogi i rowu odwadniającego doszło do znacznych zniszczeń południowej części cmentarza. Z tej strony koparka utworzyła stromą skarpę. Miejscowi mieszkańcy relacjonowali, że ludz-

kie szczątki, w dużej ilości, znajdowano na terenie budowy. Wzgórze pokrywa gleba rędzinowa. Teren ten nie jest użytkowany rolniczo. Natomiast w przeszłości odbywały się tu wypasy krów i owiec. Na powierzchni brak śladów jakichkolwiek kopców grobowych. Jeszcze w latach pięćdziesiątych XX w. miał tu stać duży drewniany krzyż.

METODA PRACY

Czynności weryfikacyjne polegały na odsłonięciu metodą wykopaliskową północno-wschodniej części stanowiska. W tym celu założono, zorientowany w kierunkach geograficznych wykop badawczy w formie ćwierć-

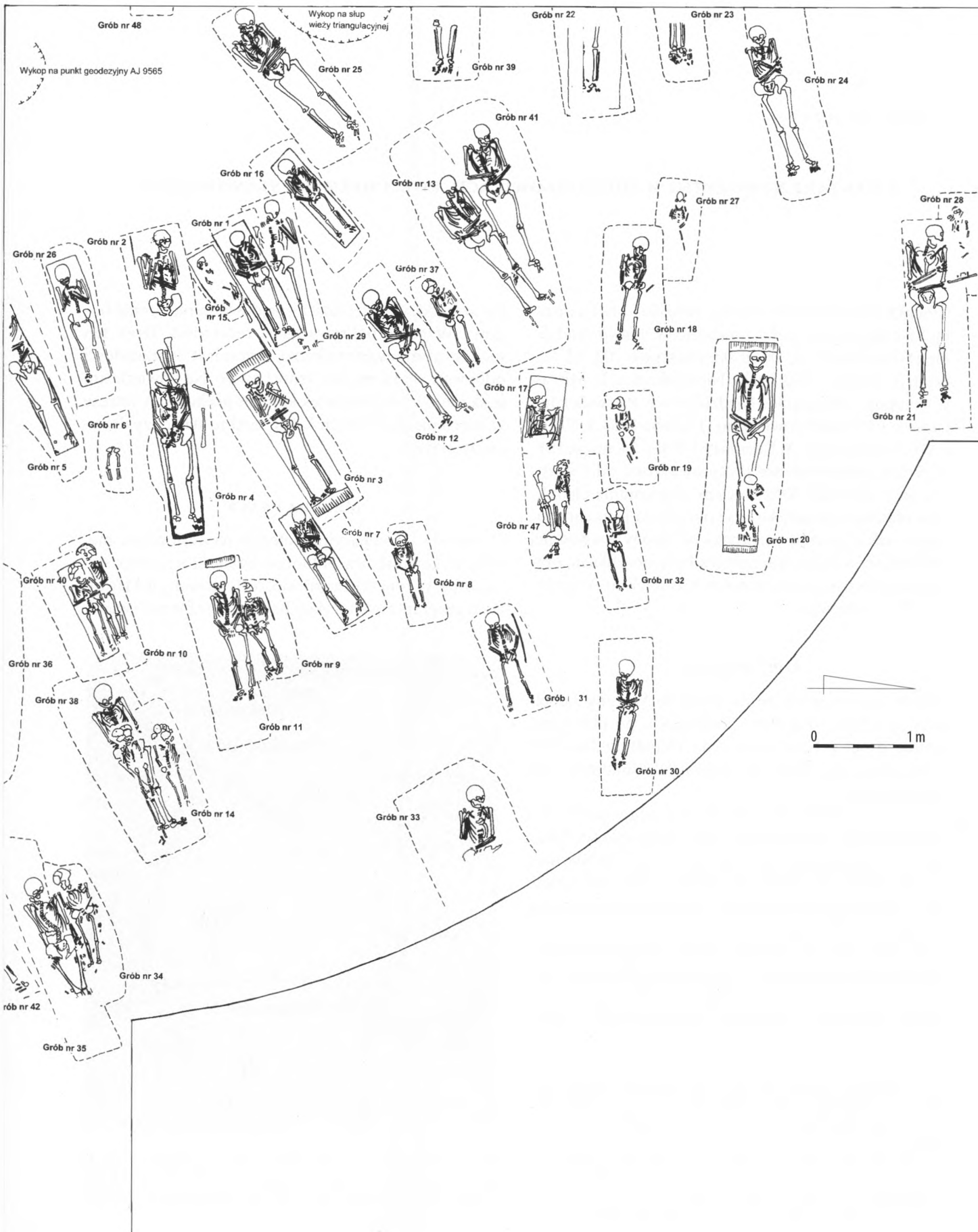

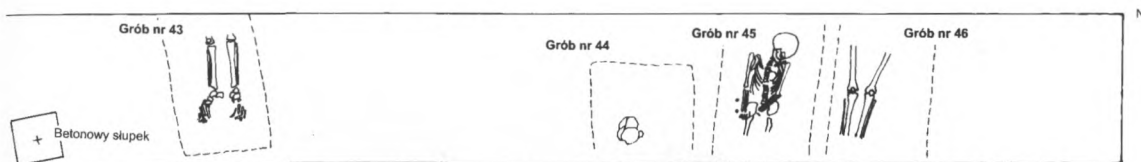
Ryc. 1. Niedziałowice, pow. Chełm, stan. 1. Lokalizacja cmentarza nowożytnego (fragment mapy 1 : 25 000; Powiat Chełm, Województwo lubelskie. Wyd. Zarząd Topograficzny Szt[abu]. Gen[eralnego]. Warszawa 1963.

¹ Figuruje w Rejestrze Zabytków Nieruchomych byłego województwa chełmskiego pod numerem 46/358, na mocy decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków: KL - 7/40/68 z dnia 28. 11. 1968 r.

² Stanowisko zostało zweryfikowane przez autora podczas badań powierzchniowych obszaru 81-89/1, prowadzonych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski w r. 1984.

³ Właścicielem działki (nr 281) jest wspólnota wiejska.

Ryc. 2. Niedziałowice, pow. Chełm, stan. 1. Zbiorczy plan grobów z wrysowanymi pochówkami szkieletowymi. Rys. A. i A. Broniccy, A. Podgórski.

kola o promieniu 10 m oraz dwa sondaże: wschodni – o szerokości 1,5 m – biegnący wzdłuż magistrali OE i północny – o szerokości 1 m – wzdłuż linii ON. Pierwszy miał 4 m długości, drugi – 6,5 m (ryc. 2). W sumie przekopano blisko 91 m² powierzchni stanowiska.

Eksplorację prowadzono warstwami mechanicznymi o miąższości: początkowo 20 cm, a później – po 10 cm. Wykonano zbiorczy plan stropów obiektów grobowych na poziomie – 110 cm w stosunku do repera (geodezyjnego punktu pomiarowego AJ 9565), stanowiącego punkt 0 (tu przecinają się pod kątem prostym magistrale ON i OE). Jamy grobowe eksplorowano metodą negatywową. Pracę kończyło wypreparowanie szkieletów oraz wykonanie dokumentacji rysunkowej w skali 1:20 oraz fotografii poszczególnych pochówków.

Szczałki ludzkie odsłonięte w całości ekshumowano, celem poddania ich analizie antropologicznej. Odkryte częściowo – pozostawiono po zadokumentowaniu *in situ*.

Pod koniec badań wykonano dokumentację profili (ON i OE) oraz sfotografowano rejon wykopalisk po wybraniu wszystkich jam grobowych. Następnie, używając koparki przywrócono teren do stanu sprzed prac badawczych⁴.

EFEKTY WYKOPALISK

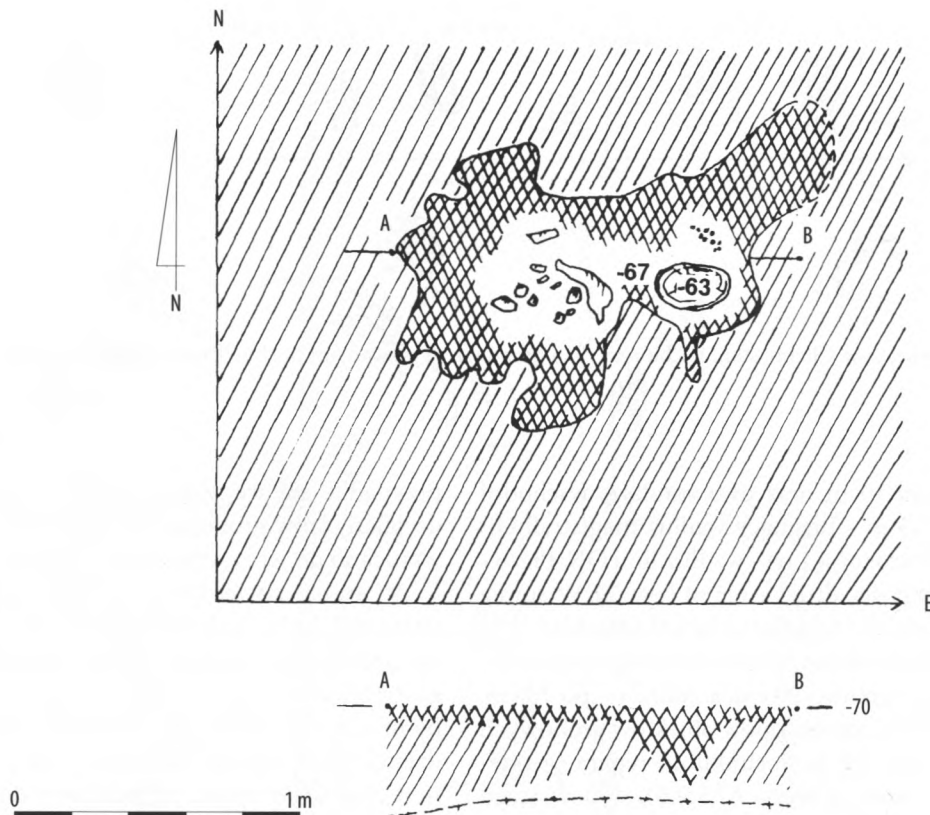
W trakcie prac okazało się, że badana część wzgórza jest znacznie przekształcona przez kilkadziesiąt jam grobowych. Odsłonięto fragment cmentarza grzebalnego, rozpościerającego się, być może, na całym wyniesieniu (ryc. 2). Układ grobów jest zdecydowanie chaotyczny, podporządkowany jednej regule – aby zmarły był zorientowany głową na zachód. Brak jakichkolwiek alejek, czy bardziej rozległych, „pustych” placów. Często groby młodsze uszkadzały lub niszczyły starsze. W takim

przypadku starsze szczątki ludzkie często przesuwano do ściany jamy grobowej lub wydobyte wcześniej kości wrzucano do jej zasypiska (np. w grobie nr 4, 41 i 47).

W sumie stwierdzono, co najmniej 22 zależności stratygraficzne: czterokrotnie w istniejące już zasypiska precyzyjnie wkopano groby młodsze – są to jamy grobowe zawierające więcej niż jeden pochówek (groby nr 2, 4, 14/38, 20); pięciokrotnie uchwycono uszkodzenia pochówków starszych przez młodsze (grób nr 4 częściowo zniszczył pochówek dorosłego osobnika w grobie nr 2; grób nr 47 – uszkodził pochówek w grobie nr 17; 27 – uszkodzony został przez grób nr 18; 21 – uszkodził grób nr 28; 1 – uszkodził grób nr 29). Ponadto stwierdzono 4 przypadki, gdzie starsze pochówki (nieuszkodzone) zostały częściowo „przykryte” przez młodsze, które posiadały płytsze jamy grobowe (grób nr 10 przykryty przez pochówek z grobu nr 40; nr 35 przez 34; 41 przez 13 i 9 przez 11). Jeszcze inna sytuacja ma miejsce w przypadku grobu nr 37, który został „wciśnięty” między grób nr 12 a 13. Możliwe, że jest on starszy od sąsiednich. Natomiast grób nr 15 „dotyka” do 1 i – podobnie – obiekt 25 do 16. Trudno w takiej sytuacji wysnuć wnioski, który grób jest starszy, a który młodszy. Pięciokrotnie spotkano się z naruszeniem, zwykle niewielkiej, części starszej jamy grobowej przez młodszą. Tego typu okoliczności miały miejsce w przypadku grobu nr 3, który został uszkodzony przez grób nr 1; grobu nr 7 – uszkodzonego przez zasypisko grobu nr 3; nr 16 – uszkodzonego przez 29; 38 – uszkodzonego przez nr 40 oraz 46 – uszkodzonego przez 45 (co wynika z analizy profilu ON przecinającego oba wypełniska).

Łącznie odkryto 48 jam grobowych (z tego 12 odsłonięto tylko w części), w których wyeksplorowano w całości lub częściowo szczątki nie mniej niż 50 osobników (ryc. 2). W dwóch przypadkach (groby nr 36 i 48) uchwycono jedynie skraj zasypiska, szkielety zaś pozostały w całości poza wykopem badawczym. Z reguły były to groby jednostkowe. Tym niemniej natrafiono także na grób podwójny (nr 14) oraz na kilka grobów,

⁴ Przez cały okres badań terenowych prowadzono wywiady z mieszkańcami Niedziałowic na temat „Mogilek”.

Ryc. 3. Niedziałowice, pow. Chełm, stan. 1. Plan płaski spalonego pnia na poziomie - 70 cm i przekrój pionowy wzdłuż osi AB (wschód - zachód). Rys. A. i A. Broniccy.

które zostały wkopane w zasypiska już wcześniej istniejące (nr 2, 4, 14, 20).

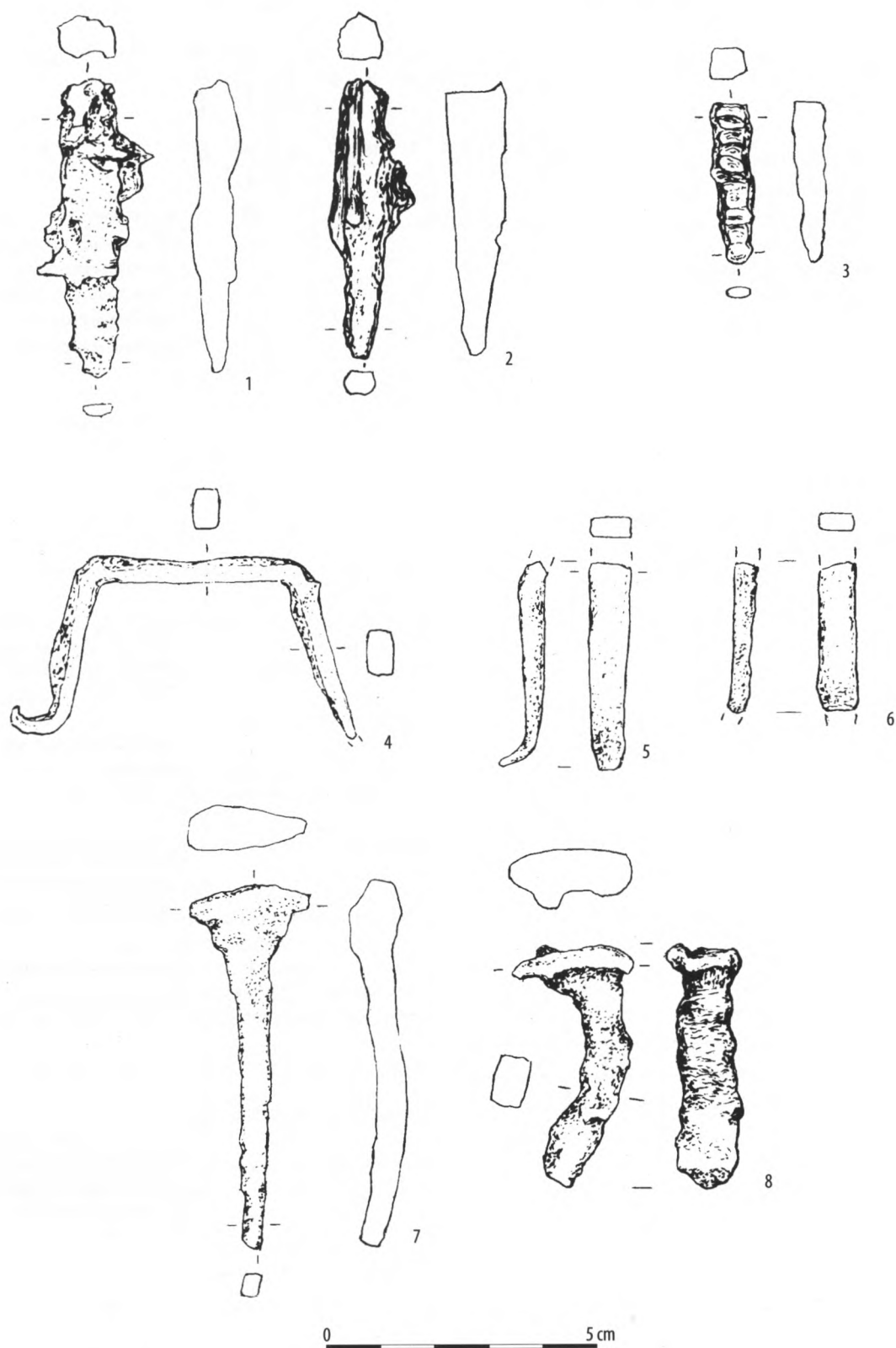
Pochówki znajdowano w prostokątnych jamach grobowych różnej wielkości, zwykle drążonych w kredowym calcu, orientowanych na linii wschód - zachód (z niewielkimi odchyleniami przeważnie na południe lub - o wiele rzadziej - na północ), zawsze głowami na zachód. Orientację głowami „nieco bardziej na północ” stwierdzono jedynie w 3 przypadkach (groby nr 17, 45 i 46). Natomiast prawie idealnie po linii zachód - wschód dwunastokrotnie (groby nr 6, 18, 20-23, 27, 28, 30, 33, 36 i 39). Pozostałe są skierowane głowami „bardziej na południe”, więc ilościowo zdecydowanie przeważają.

Bardzo często występowały resztki drewnianych trumien (42,3 % wszystkich zbadanych grobów). Zwykle były to prostopadłościennne skrzynie, których ścianki łączono bez użycia gwoździ (prawdopodobnie stolarską techniką - „na jaskółczy ogon”). Są jednak dwa wyjątki, gdzie gwoździ kowalskiej roboty jednak użyto (groby nr 4 i 45). W sumie relikty trumien skrzynkowych znaleziono w 19 grobach (36,5 %). Ponadto odkryto szczątki 3 trumien kładowych (groby nr 3, 11 i 20 - 5,9 %). Wszystkie zbadane przez dendrologa próbki drewna należą do sosny (R. Wąsik 2006). Najwięcej jednak, bo aż 29 grobów (56,9 %), śladów trumien nie zawierało.

Wszystkich zmarłych ułożono na wznak. Układ rąk jest bardzo różny i trudno dopatrzeć się tu jakichś jasnych reguł. Jedna ręka mogła być wyprostowana wzdłuż tułowia, druga - zgięta w łokciu pod kątem ostrym, prostym lub rozwartym albo obie zgięte, krzyżujące się na klatce piersiowej lub miednicy, ewentualnie przedramiona równoległe do siebie. Ponadto spotyka się przypadki, że obie ręce są wyciągnięte wzdłuż tułowia (ryc. 2). Wydaje się, że przynajmniej część zmarłych ma przedramiona ułożone przypadkowo. Ich układ obserwowany podczas wykopalisk może być wynikiem przemieszczeń podczas transportu na cmentarz lub w czasie składania trumien do grobów. Tym niemniej można stwierdzić, że 23,0 % wszystkich pochówków ma obie ręce zgięte w łokciach pod kątem rozwartym (przedramiona są skrzyżowane lub stykają się dłońmi). Mając na uwadze fakt, że w przypadku 30,8 % wszystkich badanych zmarłych nie udało się z różnych powodów ustalić układu rąk, można sądzić, że była to tendencja dominująca, ale nie jedyna. Opis pochówków zamieszczono w tabeli nr 1.

Najwięcej grobów zawierało szczątki dzieci w różnym wieku, mniej dorosłych (obu płci) i najmniej - starców (B. Borowska-Strugińska, G. Mazur 2006).

Oprócz jednej jamy grobowej (nr 20) w żadnym przypadku nie spotkano się z faktem wystąpienia zna-

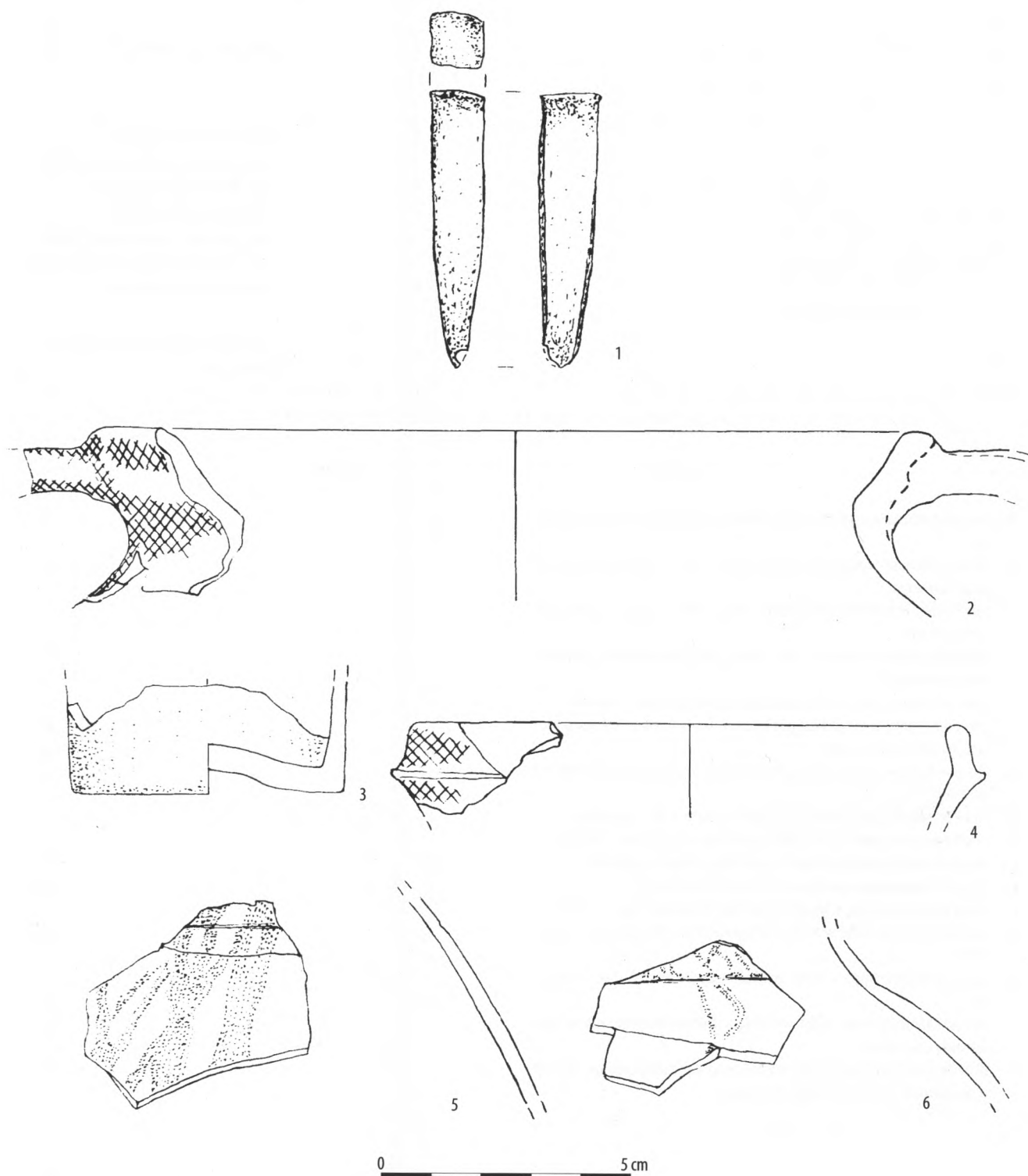
Ryc. 4. Niedziałowice, pow. Chełm, stan. Przedmioty żelazne: 1 – gwóźdź z powierzchni stanowiska; 2, 3 – gwóźdź z grobu nr 4; 4-6 – „złączki” lub prawdopodobnie fragmenty uchwytów z grobu nr 28; 7, 8 – gwóźdź z grobu nr 45. Rys. A. Bronicka.

36																		X?		X?	pochówek znajduje się poza wykopem badawczym					
37																					X					
38																						X				
39																					X	X	uchwycono część pochówku			
40																					X	X				
41																							X			
42																					X	X	uchwycono część pochówku			
43																					X	X	uchwycono część pochówku; przy szkielecie – fragment żelaznej blaszki			
44																					X	X	uchwycono część pochówku			
45		X																					X	uchwycono część pochówku; przy szkielecie – 2 żelazne gwoździe kowalskiej roboty		
56																					X	X	uchwycono część pochówku			
47																								X		
78																								X?	X?	pochówek znajduje się poza wykopem badawczym
Razem/ %	3/ 5,8	2/ 3,8	1/ 1,9	6/ 11,5	4/ 7,7	1/ 1,9	6/ 11,5	2/ 3,8	3/ 5,8	2/ 3,8	1/ 1,9	2/ 3,8	1/ 1,9	1/ 1,9	1/ 1,9	16/ 30,8	3/ 5,8	19/ 36,5	30/ 57,7							
łącznie/ %	52 (99,7%)																	52 (100,0%)								

- *A – oba przedramiona wyciągnięte wzdłuż tułowia, z ramionami tworzą kąt półpełny;
- B – prawe przedramię wyciągnięte wzdłuż tułowia, lewe – zgięte w łokciu pod kątem rozwartym;
- C – prawe przedramię wyciągnięte wzdłuż tułowia, lewe – zgięte w łokciu pod kątem prostym;
- D – oba przedramiona wyciągnięte wzdłuż tułowia, oba zgięte w łokciach pod kątem lekko rozwartym;
- E – prawe przedramię zgięte w łokciu pod kątem rozwartym, lewe – prostym;
- F – prawe przedramię zgięte w łokciu pod kątem rozwartym, lewe – ostrym; przedramiona równoległe do siebie;
- G – oba przedramiona zgięte w łokciach pod kątem rozwartym; skrzyżowane na miednicy;
- H – prawe przedramię zgięte w łokciu pod kątem prostym, lewe – rozwartym;
- I – prawe przedramię zgięte w łokciu pod kątem lekko ostrym, lewe – prostym;
- J – oba przedramiona zgięte pod kątem ostrym i skrzyżowane na piersiach;
- K – oba przedramiona zgięte pod kątem ostrym, nie krzyżują się;
- L – prawe przedramię zgięte w łokciu pod kątem bardzo ostrym, lewe – prostym;
- Ł – prawe przedramię zgięte w łokciu pod kątem bardzo ostrym, lewe – mniej ostrym;
- M – prawe przedramię zgięte w łokciu pod kątem bardzo ostrym, lewe – rozwartym;
- N – oba przedramiona tworzą podstawę trójkąta równoramiennego, którego boki stanowią kości ramion;
- O – ułożenie ramion jest nieokreślone ze względu na stan zachowania szkieletu lub niedostateczny stopień odsłonięcia pochówku.

Ryc. 5. Niedziałowice, pow. Chełm, stan. 1. Materiały spoza jam grobowych: 1 – żelazny klin lub przecinak; 2 – ułamek naczynia z uchem, ceramika siwa; 3 – dno szklanej butelki; znaleziska z wypełniska grobów: 4-6 – ułamki naczyń, ceramika siwa, z zasypiska grobu nr 20; 5, 6 – zdobienie w postaci linii wyświecanych. Rys. A. Bronicka.

lezisk archeologicznych o walorach datowników – pomijam tu kilka gwoździ trumiennych – groby nr 4 i 45 (ryc. 4: 2, 3, 7, 8), żelazne paciorki (?) lub łańcuszek (?) – grób nr 3, żelazną blaszkę – grób nr 43 oraz żelazne uchwyty lub „złączki” – grób nr 28 (ryc. 4: 4-6). Świadczy to o tym, że pochówki z reguły nie zawierały żadnego wyposażenia, natomiast resztki strojów (poza jednym wyjątkiem – w grobie nr 3, gdzie odkryto na szyi zmarłego kilka nitek zielonej tkaniny) nie zachowały się. Nie natrafiono także na resztki obuwia, ani np. na dewocjonalia lub ozdoby (ze względu na zły stan zachowania nie można określić funkcji żelaznego przedmiotu z grobu nr 3). Natomiast w zasypisku grobu nr 20 pozyskano 20 ułamków cienkościennych naczyń wykonanych w technologii beztlenowej (tzw. ceramika siwa – ryc. 5: 4-6).

W pobliżu narożnika wykopu badawczego, blisko punktu 0 na poziomie – 70 cm (w stosunku do repera) natrafiono na pozostałości rosnącego tu niegdyś drzewa w postaci nadpalonego pnia i spróchniałych korzeni, które otaczała intensywnie czarna ziemia, przyjmując bardzo nieregularny kształt. W niej wystąpiły także bryły przegrzanej kredy calcowej (ryc. 3).

Poza grobami pozyskano 8 ułamków siwionych naczyń (ryc. 5: 2), bardzo spatynowane denko szklanego pojemnika (butelki? ryc. 5: 3)), rodzaj żelaznego klina czy przecinaka (ryc. 5: 1) oraz fragmenty kości owcy i świni. W zdecydowanej większości znaleziska te odkryto w warstwie współczesnego humusu lub tuż pod nim⁵.

Układ warstw geologiczno-glebowych na stanowisku jest następujący: 1. humus współczesny (ciemno-brunatna rędzina); 2. warstwa podhumusowa (jasnoszara rędzina); 3. glina żółto-beżowa; 4. calec (zwietrzelina wapienna z gruzem kredowym o różnej frakcji).

Wypełniska jam grobowych stanowiły zmieszane ze sobą w różnych proporcjach: humus, jasnoszara rędzina (z podglebia), żółto-beżowa glina oraz bryły kredy i kredowa zwietrzelina wydobyte z warstwy calcowej.

WNIOSKI

Stwierdzono, że cmentarz obejmuje prawdopodobnie prawie całość obszaru objętego badaniami (poza skrajem obrzeża na pograniczu pól uprawnych). Zagęszczenie grobów jest bardzo duże (na 2 m² przypada jeden grób). Zakładając, że cmentarz zajmuje całe wzgórze, należy szacować, że pochowano tu 300 do 500 zmar-

łych. Tak znaczna ilość pochówków świadczy o tym, że cmentarz musiał funkcjonować przez przynajmniej kilka pokoleń, gdyż wieś Niedziałowice nigdy w przeszłości nie liczyła jednocześnie aż tak wielu mieszkańców. W roku 1827 zamieszkiwało tu tylko 130 osób (Słownik..., s. 59). Tezę tę wspierają kolejne argumenty. Zdecydowanie najwięcej jest grobów pojedynczych (przy braku zbiorowych, zawierających szczątki więcej niż dwóch osobników), czyli pogrzeby musiały odbywać się w pewnych odstępach czasu. Odchylenia w orientacji jam grobowych w kierunkach geograficznych świadczą o tym, że działo się to o różnych porach roku (głowy skierowane bardziej na południe – miesiące letnie, bardziej na północ – zimowe). Struktura płci i wieku zmarłych, większość grobów dzieci, reprezentacja kobiet i mężczyzn wśród dorosłych, nieliczni starcy, wszystko to wskazuje na typowy, losowy charakter cmentarza.

Cmentarz grzebalny zlokalizowano na naturalnym pagórze o kredowym podłożu, przykrytym gliną i rędzinyowym humusem. Wykopaliska wykluczyły kurhanowy charakter stanowiska.

W badanej części cmentarza nie było możliwe wyodrębnienie grobów „Powstańców Styczniowych”. Nie można jednak jednoznacznie rozstrzygnąć problemu – czy cmentarz w Niedziałowicach jest miejscem ich pochówku, czy też nie. Rozpoznano przecież zaledwie 10-15 % grobów. Badaniami nie objęto większej części obiektu. Na obecnym etapie prac nie można wykluczyć, że groby powstańców znajdują się na zachód od miejsca tegorocznych wykopalisk.

Poza jednym wyjątkiem (grób nr 3) należy podkreślić brak jakiegokolwiek intencjonalnego wyposażenia pochówków. Natomiast materiały ceramiczne, które z pewnością dostały się przypadkowo do jednej z jam grobowych (nr 20) wskazują na nowożytną chronologię cmentarza. Ceramika siwa, cienkościenna, zdobiona liniami wyświecanymi ma bardzo późną metrykę. Cmentarz prawdopodobnie funkcjonował w okresie od XVIII w. (?) do połowy (?) XIX wieku lub nieco dłużej. Wtedy horyzont Powstania Styczniowego mógłby być realny. W tak zakreślonym przedziale czasowym mieszczą się oczywiście wszystkie znaleziska z żelaza. Nie można w tej chwili pokusić się o bardziej precyzyjne określenia, gdyż brak jest lepszych niż ceramika datowników.

„Beztrumienny” charakter ponad połowy grobów można tłumaczyć na trzy sposoby: 1. drewno uległo zupełnej destrukcji; 2. niektórych zmarłych pochowano bez trumien, jedynie obleczonych w cafuny; 3. są to groby zmarłych w wyniku epidemii. W chwili obecnej nie jesteśmy w stanie rozstrzygnąć tej kwestii. Przyjmując pierwsze rozwiązanie można wnosić, że groby te są najstarsze, gdyż trumny uległy kompletnej destrukcji; przyjmując drugie – że są najuboższe, zaś przyjmując

⁵ Warto w tym miejscu jeszcze wspomnieć, że w sąsiedztwie grobów nr: 7, 9, 11 znaleziono ułamek toczonego lub obtaczanego naczynia wykonanego w technologii średniowiecznej. Jego związek z cmentarzem jest, z pewnością, przypadkowy.

Tabela 2. Niedziałowice, pow. Chełm, stan. 1. Inwentarz połowy zabytków. Głębokości podano w stosunku do poziomu punktu 0 (reperu), lokalizację poziomą – w stosunku do dwóch magistrali.

L.p.	Nr cwiatki; nr grobu	Rodzaj znaleziska	Odległość od OE na N [m]	Odległość od ON na E [m]	Głębokość [cm]	Uwagi; rycina
1	I	„klin” żelazny	2,30	2,67	-68	z humusu współczesnego; ryc. 5: 1
2		1 fragm. kości zwierzęcej	1,39	3,33	-68	
3		2 fragm. ceramiki siwej	1,00	3,43	-66	okres nowożytny (XVIII-XIX w.)
4		1 fragm. ceramiki	1,52	3,62	-64	okres nowożytny (XVIII-XIX w.)
5		1 fragm. żuchwy (zwierzęcej)	1,52	2,75	-78	
6		2 fragm. ceramiki siwej	0,49	6,05	-72	okres nowożytny (XVIII-XIX w.)
7		1 fragm. ceramiki siwej	0,27	6,84	-85	
8		1 fragm. ceramiki siwej (ucho)	8,77	0,32	-88	z humusu współczesnego; okres nowożytny (XVIII-XIX w.); ryc. 5: 2
9		fragm. szklanego pojemnika (dno)	5,06	2,80	-99	z humusu współczesnego; ryc. 5: 3
10		1 fragm. ceramiki siwej	1,46	6,14	-106	z warstwy żółto-beżowej glinki; okres nowożytny (XVIII-XIX w.)
11	I grób 20 (dorosły)	20 fragm. ceramiki siwej	zasypisko jamy grobowej			okres nowożytny (XVIII-XIX w.); ryc. 5: 4-6
12	I grób 3	kilka paciorków (?) lub łańcuszek (?) z żelaza	w okolicy kręgów szyjnych			silnie skorodowane + nitki zielonej tkaniny
13	I rejon grobów 7, 9, 11	1 fragm. ceramiki	zasypisko (?) jednej z jam grobowych			średniowiecze
14	I grób 4 (dorosły)	żelazny gwóźdź	północno-zachodni narożnik trumny			ryc. 4: 2
15		żelazny gwóźdź	południowo-zachodni narożnik trumny			ryc. 4: 3
16	I grób 28	żelazna „złączka” lub uchwyt i 2 fragmenty podobnego przedmiotu z żelaza	przy wschodniej ścianie jamy grobowej			ryc. 4: 4-6
17	I grób 43	fragm. żelaznej blaszki				
18	I grób 45	żelazny gwóźdź	bezpośrednio na południe od prawego przedramienia, przy nadgarstku			ryc. 4: 7
19		żelazny gwóźdź	bezpośrednio na południe od prawego przedramienia, w połowie jego długości			ryc. 4: 8
20	I	żelazny gwóźdź	z powierzchni stanowiska			ryc. 4: 1

trzecie – że powstały w pośpiechu, w okresie zagrożenia, gdy nie było czasu na dopełnienie wszystkich obowiązków pogrzebowych. Wszystkie próby wyjaśnienia wydają się być tak samo uprawnione.

Pozostałości nadpalonego pnia mogą sugerować, że na terenie cmentarza prawdopodobnie w okresie jego funkcjonowania mogły odbywać się uroczystości zaduszkowe połączone z paleniem ogniska. Tego typu zwyczaje zostały potwierdzone m.in. podczas badań nowożytnych cmentarzy w Zienkach i Haliczanych (A. Bronicki 1996; 1997). Być może „powierzchniowe” i „grobowe” znaleziska ułamków glinianych naczyń oraz pozyskanie dna szklanej, silnie spatynowanej butelki a także obecność kości owcy i świni są ich potwierdzeniem. Jeśli przesłanki te uznamy za bezsporne i istotne, to cmentarz należałoby przypisać grekokatolikom, którzy do kasaty unii w roku 1875 zamieszkiwa-

li diecezję chełmską. Część mieszkańców Niedziałowic wyznawała ten obrządek. Ich świątynia mieściła się w Deputyczach.

W rozmowach z mieszkańcami Niedziałowic przewijał się motyw cholerycznego charakteru pochówków. Faktu tego nie można potwierdzić ani mu zaprzeczyć. Możliwe jednak, że w relacjach tych zawiera się część prawdy. Groby zmarłych w wyniku epidemii mogły powstać, gdy cmentarz już istniał lub zapoczątkowały jego funkcjonowanie. Tym niemniej należy wykluczyć tezę, że cały cmentarz – to pokłosie epidemii. Za takim rozstrzygnięciem świadczą: stratygrafia pionowa (groby starsze uszkodzone przez młodsze), odchylenia w orientacji grobów (pogrzeby w różnych porach roku), brak grobów zbiorowych, znaczna (szacunkowo) ilość pochówków – więcej grobów niż jednoczesnych mieszkańców Niedziałowic w XVIII-XIX w.

LITERATURA

- Borowska-Strugińska Beata, Mazur Grzegorz
2006 *Pochówki szkieletowe z cmentarzyska nowożytnego w Niedziałowicach, pow. chełmski, stan. 1, w świetle analizy antropologicznej*. Archeologia Polski Środkowoschodniej 8 (w tym tomie).
- Bronicki Andrzej
1996 *Kurhan kultury trzcinieckiej – „Szwedzka Mogiła” w miejscowości Zienki, gm. Sosnowica, woj. chełmskie*. Archeologia Polski Środkowoschodniej 1, s. 59-61.
1997 *Kurhan kultury trzcinieckiej (?) w miejscowości Haliczany, woj. chełmskie*. Archeologia Polski Środkowoschodniej 2, s. 56-59.
- Gąssowski Jerzy, Kempisty Andrzej
1973 *Przewodnik archeologiczny po Polsce*. Wrocław.
- Gurba Jan
1968 *Z problematyki osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Wyżynie Lubelskiej*. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sec. F: 20 (1965), s. 45-58.
- Mitrus Edmund, Okupny Bogusław
1984 *Wstępna inwentaryzacja kurhanów na obszarze województwa chełmskiego*. T. II (maszynopis przechowywany w Muzeum Chełmskim w Chełmie).
- Skibiński Stanisław
1964 *Zabytki powiatu chełmskiego. Katalog – inwentarz. Część I. Archeologia* (maszynopis w Muzeum Chełmskim w Chełmie).
- Słownik...
1888 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. VII. Warszawa.
- Supryn Maria, Hunicz Andrzej
1970 *Inwentaryzacja stanowisk archeologicznych powiatu chełmskiego*, t. II (maszynopis przechowywany w Muzeum Chełmskim w Chełmie).
- Wąsik Radosław
2006 *Szczątki trumien z cmentarza nowożytnego w Niedziałowicach, pow. chełmski, w świetle analizy dendrologicznej*. Archeologia Polski Środkowoschodniej 8 (w tym tomie).

ANDRZEJ BRONICKI

MODERN CEMETERY IN NIEDZIAŁOWICE, CHELM DISTRICT, SITE 1

SUMMARY

The site comprising a natural mound approximately 50 m in diameter, is located in the area of Pagóry Chełmskie [the Chełm Mounds] which constitute a part of the Lublin Upland.

There were uncovered relics of north-east section of a modern, inhumation burying cemetery. Remnants of 52 graves, mostly with single burials, were examined wholly or only partially. Numerous traces of inter-objects stratification were noticed. Buried remains were devoid of a special grave equipment. The dead were laid in box-coffins (more often) and log-coffins

(rarely) in a supine position with their heads towards west. A varied arrangement of hands was observed. However, in more than a half of a total number of graves there was recorded lack of traces of any coffins.

Pieces of grey-coloured thin-walled vessels, sometimes ornamented with burnished lines, found in the filling within one of the objects, date the cemetery to the period from the 18th (?) to the half of the 19th century (or somewhat later). It must have functioned for at least several generations.

Mgr Andrzej Bronicki
Muzeum Chełmskie
Ul. Lubelska 55
22-100 Chełm
muzeum.chelm@wp.pl